

Głos w sprawie archiwów wyodrębnionych.

13.04.2009 przybyło nam jeszcze jedno archiwum wyodrębnione. Mianowicie, po wejściu w życie kolejnej, już 26 (!) nowelizacji *Ustawy o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* do grona wyodrębnionych archiwów zakładowych dołączyło Archiwum Rady Ministrów, do tej pory funkcjonujące pod nazwą Archiwum Akt Jawnych Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Tym samym liczba instytucji posiadających archiwa wyodrębnione wynosi już ponad 20. Są to:

1. Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej
 2. Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej
 3. Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej
 4. Kancelaria Prezesa Rady Ministrów
 5. Ministerstwo Spraw Zagranicznych
 6. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji
 7. Komenda Główna Straży Granicznej
 8. Komenda Główna Policji
 9. Urząd ds. Cudzoziemców
 10. Instytut Pamięci Narodowej - Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu
- Archiwa wojskowe:
11. Archiwum Instytucji Ministerstwa Obrony Narodowej
 12. Archiwum Wojsk Lądowych
 13. Archiwum Marynarki Wojennej
 14. Archiwum Sił Powietrznych
 15. Centralne Archiwum Wojskowe
 16. Agencja Mienia Wojskowego
- Archiwa służb specjalnych:
17. Ministerstwo Finansów - Archiwum Wywiadu Skarbowego
 18. Biuro Bezpieczeństwa Narodowego
 19. Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego
 20. Agencja Wywiadu
 21. Centralne Biuro Antykorupcyjne

Niektóre z ww. archiwów mają długą tradycję niepodlegania przepisom o organizacji i zakresie działania Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych oraz archiwów państwowych. W odniesieniu do archiwów wojskowych oraz resortu spraw wewnętrznych sięga ona kształtowania się sieci archiwów w 20-leciu międzywojennym. Po II wojnie światowej kwestię tę uregulował *Dekret z 29.03.1951 r. o archiwach państwowych*. Art. 7. ust.1 dekretu wyłączył spod nadzoru NDAP archiwa podległe Ministrom: Obrony Narodowej, Bezpieczeństwa Publicznego i Spraw Zagranicznych. Takie rozwiązanie zostało powtórzone w *Rozporządzeniu Rady Ministrów*

z 19.02.1957 r. w sprawie państwowego zasobu archiwalnego, z tym że zapis o Ministrze Bezpieczeństwa Publicznego zastąpiono zapisem o Ministrze Spraw Wewnętrznych (§ 5.1). *Ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach* z 14.07.1983 r. w artykule 29 oprócz archiwów organów i jednostek organizacyjnych podległych i nadzorowanych przez MON, MSW i MSZ usankcjonowała wyodrębnienie Archiwum Sejmu Rzeczypospolitej Ludowej oraz Archiwum Rady Państwa. Zmiany ustrojowe po 1989 r. spowodowały powstanie archiwów Prezydenta (1989 – przejęło archiwum Rady Państwa), Sejmu (archiwum powstało w 1990 i przejęło z archiwum Rady Państwa materiały wytwarzane przez Sejm) i Senatu (archiwum powstało w 1991 r.). Archiwa te zgodnie z zapisami ustawy archiwalnej pozostały wyodrębnione. W 1990 r. powstał Urząd Ochrony Państwa, który funkcjonował do wejścia w życie w 2002 r. *Ustawy o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego i Agencji Wywiadu*. W 1998 r. na mocy *Ustawy z dnia 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej - Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu* utworzono IPN. Instytut działalność rozpoczął z chwilą powołania Prezesa w dniu 1.07.2000 r. Wówczas rozpoczęto budowę instytucjonalnych struktur centralnych, jak również oddziałów terenowych, zlokalizowanych w miastach, w których znajdują się siedziby sądów apelacyjnych. Obszerna nowelizacja ustawy archiwalnej w 2007 r. wprowadziła przepisy rozszerzające katalog podmiotów, które ze względu na wykonywanie zadań w zakresie obronności i bezpieczeństwa państwa, upoważnione zostały do tworzenia archiwów wyodrębnionych i przekazywania przechowywanych w nich materiałów archiwalnych do archiwów państwowych (te wymienione w art. 5 ust. 3) lub Centralnego Archiwum Wojskowego (pozostałe). Do utworzenia takich archiwów zobowiązano urzędy obsługujące organy państwowe i państwowe jednostki organizacyjne oraz urzędy obsługujące organy jednostek samorządu terytorialnego i inne samorządowe jednostki organizacyjne. Ustawa delegowała Prezesowi Rady Ministrów obowiązek określenia w drodze rozporządzenia sposobu klasyfikowania i kwalifikowania dokumentacji ze względu na okresy jej przechowywania, przekazywania materiałów archiwalnych oraz brakowania dokumentacji niearchiwalnej. Rozporządzenie do tej pory nie powstało i w związku z brakiem przepisów wykonawczych zapisy ustawy w tym zakresie pozostają martwe. Niemniej jednak wprowadzenie ich do ustawy sprawiło, że w znacznym stopniu utraciła ona swoją, już wcześniej i tak problematyczną, przejrzystość. Ostatnia nowelizacja z 9.01.2009 r. spowodowała utworzenie wyodrębnionego Archiwum Rady Ministrów z zasobem, który stanowią materiały archiwalne powstałe w toku działalności Rady Ministrów i Prezesa Rady Ministrów po 30 grudnia 1989 r.

Ustawa archiwalna nie zawiera definicji archiwum wyodrębnionego. Organizacja i funkcjonowanie archiwów wyodrębnionych określone zostały w rozproszonych w ustawie przepisach, zamieszczonych w kilkunastu artykułach. Wynika z nich, że zasady działania archiwów wyodrębnionych nie podlegają ogólnym regulacjom. Archiwa wyodrębnione nie mają obowiązku uzgadniania i przedkładania do zatwierdzania przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych przepisów kancelaryjno-archiwalnych, tak jak to się dzieje w innych organach i jednostkach organizacyjnych, w których powstają materiały archiwalne wchodzące do państwowego zasobu archiwalnego. Nie są też przedmiotem kontroli archiwalnej, mającej na celu sprawdzenie realizacji przez jednostki organizacyjne wytwarzające państwowy zasób archiwalny obowiązków wynikających z ustawy, a także wskazanie sposobów i środków usunięcia stwierdzonych nieprawidłowości i uchybień.

Funkcjonowanie archiwów tych instytucji obok ustawy archiwalnej normują zarządzenia wydane przez ministrów poszczególnych resortów¹: Ministra Obrony Narodowej, Ministra Spraw

¹ Zarządzenie nr 5 Ministra Obrony Narodowej z dnia 3 marca 2005 r. w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych jednostek organizacyjnych podległych lub nadzorowanych przez Ministra Obrony Narodowej oraz zakresu ich działania (Dz. Urz. MON z 17.03.2005 r.); Zarządzenie nr 3 Ministra Obrony Narodowej z dnia

Wewnętrznych i Administracji, Ministra Spraw Zagranicznych, Ministra Finansów oraz Szefów Kancelarii Sejmu, Kancelarii Senatu, Kancelarii Prezydenta i Kancelarii Prezesa Rady Ministrów. Udostępnianie zasobu archiwów wyodrębnionych reguluje rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 czerwca 2008 r. w sprawie sposobu i trybu udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych.² Rozporządzenie określa sposób i tryb udostępniania materiałów archiwalnych znajdujących się w archiwach wyodrębnionych, z wyłączeniem archiwum Instytutu Pamięci Narodowej. Zgodnie z jego przepisami materiały archiwalne udostępniane są na podstawie pisemnego zgłoszenia składanego do organu, któremu jest podporządkowane archiwum. W zgłoszeniu niezbędne jest wskazanie materiałów lub określenie tematu, którego one dotyczą, oraz określenie celu ich udostępnienia. Restrykcje dotyczą naruszenia prawnie chronionych interesów państwa, jednostek organizacyjnych i obywateli, danych osobowych lub innych informacji podlegających ograniczonemu dostępowi. Osobne regulacje dotyczą materiałów zawierających informacje niejawne stanowiące tajemnicę państwową lub służbową. Ocena dopuszczalności udostępniania materiałów archiwalnych dokonywana jest przez osobę kierującą archiwum na podstawie informacji zawartych w zgłoszeniu. W razie wątpliwości wnioskodawca może zostać zobligowany do złożenia wyjaśnień lub oświadczeń albo udokumentowania uprawnień do zapoznania się z treścią żądanych materiałów archiwalnych. Przerwa przekraczająca 6 miesięcy w korzystaniu z materiałów archiwalnych, udostępnianych na podstawie określonego zgłoszenia, skutkuje koniecznością złożenia ponownego wniosku. Dodatkowo organ, któremu jest podporządkowane archiwum, może uzależnić udostępnienie od potwierdzenia faktu prowadzenia prac o wskazanej tematyce lub od przedłożenia przez wnioskodawcę pisma polecającego właściwej w tym zakresie instytucji lub osoby. Nie udostępnia się materiałów nieuporządkowanych, niespaginowanych i będących w złym stanie fizycznym. Ograniczenia dotyczyć mogą również reprodukcji – ze względu na zły stan fizyczny lub żądanie przez zgłaszającego materiałów zbędnych do prowadzenia prac. Archiwum może ustalić maksymalną liczbę jednostek archiwalnych, jaka może być udostępniona jednej osobie w ciągu dnia ze względu na wymogi bezpieczeństwa zasobu archiwalnego.

Prawo daje więc duży wachlarz możliwości ograniczenia dostępności zasobu archiwum wyodrębnionego dla użytkowników zewnętrznych. Praktycznie udostępnianie uzależnione jest od polityki kierownictwa danej instytucji i dobrej woli archiwistów zakładowych. Pracownie naukowe większości archiwów wyodrębnionych czynne są w godzinach urzędowania instytucji tzn. między 8.30 a 15.30. Zgody na korzystanie z archiwum udziela Szef, Komendant, Minister lub upoważniona przez niego osoba, więc ze względów proceduralnych oczekiwanie na nią może się wydłużać. Z reguły wymagane jest też pismo polecające z uczelni lub instytucji kierującej badaniami.

Z ankiet nadsyłanych w 2007 r. do Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w związku z planami opracowania przewodnika po zasobach archiwów instytucji, które nie podlegają Nacelnemu Dyrektorowi Archiwów Państwowych³ wynika, że w 2007 r. zasób 14 najważniejszych

2.02.2005 r. w sprawie zasad i trybu postępowania z materiałami archiwalnymi i inną dokumentacją w resorcie obrony narodowej. Zarządzenie nr 45 Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 maja 2008 r. w sprawie postępowania z materiałami archiwalnymi i dokumentacją niearchiwalną w archiwach wyodrębnionych podległych Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji lub przez niego nadzorowanych (Dz. Urz. MSWiA z 1.07.2008 r.); Zarządzenie Nr 5 Ministra Finansów z dnia 4 kwietnia 2006 r. w sprawie organizacji archiwów wyodrębnionych podległych ministrowi właściwemu do spraw finansów publicznych (Dz. Urz. MF z 26.04.2006 r.).

² Dz. U. 2008 nr 107, poz. 697.

³ Idea wydania przewodnika opisującego archiwa państwowe wyodrębnione, jednostki organizacyjne z zasobem powierzonym, archiwa szkół wyższych i niektóre archiwa zakładowe organów państwowych i innych jednostek

archiwów wyodrębnionych wynosił około 130 000 mb. kategorii A i B łącznie. Dla porównania stan zasobu archiwalnego na koniec roku sprawozdawczego 2007 wyniósł około 265 000 mb, czyli dwa razy więcej. Nawet jeżeli tylko część z tych 130 000 mb dokumentacji przechowywanej w archiwach wyodrębnionych ma kategorię A, to i tak jest to znaczna ilość materiałów najważniejszych instytucji państwa.

Powszechna jest opinia środowiska archiwistów, że obowiązująca ustawa o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach nie spełnia już w sposób właściwy swojego zadania. Jej wycinkowe nowelizacje nie rozwiązują problemów zasadniczych, artykułowanych we współczesnej archiwistyce, a tak istotnych dla spraw zachowania i udostępniania materiałów wchodzących do zasobów dziedzictwa narodowego. W kontekście omawianego zagadnienia, trafna wydaje się uwaga prof. dr hab. Haliny Robótki, Kierownika Zakładu Zarządzania Dokumentacją i Informacji Archiwalnej Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Mówiąc o pilnej potrzebie opracowania i kompleksowej zmiany prawa archiwalnego w Polsce, wśród najważniejszych problemów do rozstrzygnięcia określiła potrzebę rozwiązania problemu „tzw. archiwów wyodrębnionych, które aczkolwiek przynależą do sieci archiwów państwowych, to jednak są tak daleko autonomiczne, że wymykają się spod jakiegokolwiek wpływu archiwów państwowych. Jeżeli dotychczasowy status i pula archiwów wyodrębnionych ma zostać utrzymana i utrzymana jednocześnie odpowiedzialność Naczelnego Dyrektora za cały narodowy zasób archiwalny, to trzeba wypracować jakiś system nadzoru nad tymi archiwami”⁴. Jest to sprawa tym pilniejsza, że ostatnie szybkie i przebiegające bez zbytnich protestów środowiska archiwalnego wyodrębnienie Archiwum Rady Ministrów pokazuje tendencję wśród archiwów zakładowych co znaczniejszych instytucji. Wkrótce może się okazać, że pytanie, czy za Kancelarią Premiera pójść inni, trzeba będzie zamienić na – kiedy przybędzie nam kolejne archiwum wyodrębnione?

organizacyjnych powstała w Centralnym Ośrodku Informacji Archiwalnej, który od wielu lat wydawał informator adresowy instytucji przechowujących materiały archiwalne. W 2004 r. opracowano ankietę stanowiącą schemat opisu zasobów poszczególnych archiwów. W 2006 r. pomysł opracowania przewodnika reaktywowano Zakładzie Naukowym Archiwistyki. Prace nad przewodnikiem przerwano w 2008 r. w związku z reorganizacją i zmianą koncepcji funkcjonowania NDAP, która objawiła się między innymi likwidacją Zakładu Naukowego Archiwistyki.

⁴ Halina Robótka, Kilka refleksji na temat polskiego prawa archiwalnego, [w:] Prawo archiwalne. Stan aktualny i perspektywy zmian - Materiały z międzynarodowej konferencji Toruń 20 – 21 kwietnia 2007 r., red. Halina Robótka, Wstęp s. 32.

Wykaz archiwów wyodrębnionych.

L.p.	Nazwa instytucji	Nazwa Archiwum	Daty skrajne zasobu	Rozmiar w mb
1	Kancelaria Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej	Gabinet Szefa Kancelarii. Archiwum Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej	1953-2005	3000
2	Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej	Biblioteka Sejmowa. Archiwum Sejmu	1919-2006	973
3	Kancelaria Senatu Rzeczypospolitej Polskiej	Biuro Informacji i Dokumentacji. Archiwum Senatu Rzeczypospolitej Polskiej	1988-2007	1150
4	Kancelaria Prezesa Rady Ministrów	Archiwum Rady Ministrów	1944-2007	3000
5	Ministerstwo Spraw Zagranicznych	Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych	1945-1990	1850
6	Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji	Biuro Ochrony Informacji Niejawnych. Centralne Archiwum	1919-2006	2054
7	Komenda Główna Straży Granicznej w Szczecinie	Archiwum Straży Granicznej	1918-2005	3250
8	Komenda Główna Policji	Główne Archiwum Policji	1955-2006	2000
9	Urząd ds. Cudzoziemców	Biuro Informatyki, Ewidencji i Statystyki. Archiwum	1992-2006	390
10	Archiwum Instytucji Ministerstwa Obrony Narodowej	Archiwum i Ministerstwa Obrony Narodowej	1919-2005	4125
11	Agencja Mienia Wojskowego	Kancelaria Tajna i Archiwum Agencji Mienia Wojskowego	1997-2004	124
12	Archiwum Wojsk Lądowych	Archiwum Wojsk Lądowych	1946-1989	brak danych
13	Archiwum Marynarki Wojennej	Archiwum Marynarki Wojennej	1944-2007	3152
14	Archiwum Sił Powietrznych	Archiwum Sił Powietrznych	1944-2007	4557
15	Centralne Archiwum Wojskowe	Centralne Archiwum Wojskowe	1908-2005	13155
16	Instytut Pamięci Narodowej	Biura Udostępniania i Archiwizacji Dokumentów	1939-1990	86530,79
17	Ministerstwo Finansów	Archiwum Wywiadu Skarbowego	brak danych	brak danych
18	Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego	Archiwum Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego	brak danych	brak danych
19	Biuro Bezpieczeństwa Narodowego	Gabinet Szefa Biura. Archiwum Biura Bezpieczeństwa Narodowego	brak danych	brak danych

20	Agencja Wywiadu	Archiwum Agencji Wywiadu	brak danych	brak danych
21	Centralne Biuro Antykorupcyjne	Archiwum Centralnego Biura Antykorupcyjnego	brak danych	brak danych

PROBLEMY ARCHIWISTYKI